

que trata de reconstruir, por lo cual no tiene inconveniente en hacer constante referencia a las excepciones que limitan el alcance generalizador de muchas de las tesis por él propuestas.

El libro, por otra parte, está escrito en un estilo claro y conciso, aunque adolece de una cierta sobrecarga de datos en el texto principal, que en ocasiones puede llegar a provocar tedio en el lector. Pero en una publicación de carácter científico es preferible sacrificar la elegancia literaria en aras del rigor, y por tanto no entendemos que haya nada reprochable en esta forma de proceder, aunque quizás se hubiese podido descargar algo el texto remitiendo con más frecuencia a notas u anexos. Por otra parte las principales líneas argumentales están bien explicitadas, y resulta fácil seguir la argumentación, gracias en particular a las recapitulaciones incluidas al final de cada capítulo. Y, desde el punto de vista estilístico, sólo cabría achacarle un cierto abuso en la utilización de la palabra «tema», que se repite hasta la saciedad.

MÁXIMO DIAGO HERNANDO
Instituto de Historia, CSIC. Madrid

Michel ZIMMERMANN, *Lire et écrire en Catalogne (IXe-XIIe siècle)*, Madrid, Casa de Velázquez, 2003, 2 vols. Vol.I: pp. XXII+1-614+IX; vol.II: pp. 615-1406. (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, núm. 23)

L'aparició d'aquests dos volums d'una obra tan esperada mereix l'elogi tan del seu autor com dels editors que l'han curada. Per començar, em sento obligat a parlar, encara que breument, de les meves relacions amb l'autor; tot seguit insistiré una mica més en el seu mètode de treball. Així es podrà comprendre millor perquè dono tanta importància a l'obra que presento.

Amb Michel Zimmermann ens vam conèixer fa molts anys. Recordo una conversa primerenca, apassionada, en un cafè de París, on intentava encoratjar-lo a continuar el treball, a no defallir davant d'una labor tant extensa i detallada i a no tenir por del què podíem dir els historiadors catalans que també llauràvem el mateix terreny dels segles medievals. Li recordava l'obra pionera dels seus mestres Pierre Vilar, Philippe Wolf i Pierre Bonnassie, catalanòfils admirats per tots nosaltres. Les moltes cartes de mútua correspondència que conservo demostren l'interès constant que vaig sentir per la tesi de Zimmermann. Encara recordo com vaig ser invitat a escoltar, en tant que membre del jurat, la defensa brillant que en va fer a Tolosa del Llenguadoc. Així mateix hem continuat enviant-nos els treballs que l'un i l'altre ha anat publicant.

El prologuista del llibre, el prof. Pierre Toubert, expert com pocs en la ciència diplomàtica, ja adverteix que Zimmermann ha treballat en un terreny —el de la documentació catalana dels segles IX a XII— molt diferent del que hom troba en la documentació d'altres països de l'entorn mediterrani. Terreny singular, ple d'originalitat, que, per la seva abundància, sovint no té parí en la documentació de la resta de l'Europa occidental. El mateix Zimmermann reconeix que la documentació catalana és excepcional (p. 11), que ofereix una originalitat que es perpetua (pp. XVI-XVII) —és de suposar que també en altres camps— al llarg de la nostra història.

Per a analitzar aquesta documentació Zimmermann practica un mètode de recerca renovat per ell mateix i ho fa d'una manera impecable, però també l'aplica d'una forma gairebé implacable. Aquella abundància de la documentació li permet considerar els fenòmens de l'expressió escrita sota l'aspecte quantitatiu i, d'aquí, a l'estadístic (p. 3).

«Anuario de Estudios Medievales», 34/1 (2004), pp. 457-464.- ISSN 0066-5061.

És un treball verament aprofundit; encara que l'autor mateix el considera només un assaig, una tentativa d'anàlisi, més que una síntesi acabada. Per la meua banda m'atreveixo a considerar el conjunt com un seguit ben ordenat d'anàlisis sintètiques desenvolupades durant les 1.400 pàgines de l'obra.

El títol i el tema que li serveix de pretext, *Lire et écrire*, no corresponen només a allò que d'infants ja ens deien simplement que havíem d'aprendre a llegir i escriure. Zimmermann considera en profunditat el què es dedueix dels actes de llegir i d'escriure, és a dir, com a actes indicadors vivents de la cultura popular (p. XVI), de l'ensenyament que podia rebre la societat senzilla (p. 3). Títol i tema, lectura i escriptura, tan prenyats de sentit i de contingut, que s'han posat de moda des de fa pocs decennis i han prosperat entre els historiadors de l'edat mitjana; i això perquè considerem l'època molt menys tenebrosa del que la historiografia clàssica volia fer creure. Jo mateix m'he acomodat a aquest corrent en algunes síntesis que he publicat en els darrers decennis sobre *la cultura escrita a Catalunya en els ss. IX a XIII* (1919, 1994 i 1998).

Zimmermann fa una bona revisió crítica de la historiografia i en general, de la cultura catalana referida al període triat per a la seva anàlisi. És una veritat constatada que els historiadors catalans hem obrat, com ho han fet sovint també els nostres veïns francesos i hispanocastellans, és a dir, que tot fent recerca científica hem accentuat i exalçat l'aspecte nacional de la pròpia història cultural (p. 1048).

Com que l'obra és tant extensa no és possible desgranar aquí tot el seu contingut. S'hauria de llegir la taula general de matèries, força detallada, que es troba al final del segon volum. Malgrat tot intentaré descriure el contingut del treball de Zimmermann d'una manera suficient, dins dels pocs paràgrafs d'aquesta recensió, per a comprendre'n la importància.

La primera part tracta llargament de la tria de l'escriptura sobre pergami en lloc de refiar-se només de la paraula; o sigui, de la fixació d'un acte o d'un pacte en un text escrit, ja que *verba volant, scripta manent*; el què ens venia als catalans més de la malfiança envers la paraula que de la legislació visigoda que ja obligava a escriure els tractes.

La segona part analitza les riqueses i tendències de la llengua escrita, la seva evolució, els diversos formularis utilitzats per a les situacions variades en què es trobaven els actors i escriptors dels documents catalans; després d'haver formulat oralment l'acte, la redacció escrita tendia a fer-ho amb expressions i paraules noves que el llatí eclesiàstic de l'època encara no coneixia. L'autor confessa, que no tenia intenció de fer filologia; encara que a ningú no se li escapa l'interès que té el text escrit per a seguir la formació i primeres aparicions de la llengua catalana parlada.

En aquest sentit fan reflexionar les consideracions que apunta l'autor sobre l'evolució romànica dels antropònims; camp on apareix evident que el poble parlava ja la llengua catalana que, pel què es dedueix de la documentació, ens ha caracteritzat des de l'època carolíngia. Els clergues i monjos, més cultes en llatinitat, l'anomenaven *vulgari sermone, vulgali eloquio, plebeio more, rustice* i els que el parlaven eren *rustici* o *vulgares, huius patriae vulgus* (pp. 425-462, 1143-1144). Els notaris, quan encara no podien existir regles ortogràfiques, intentaven transcriure els sons nous, pronunciats per la gent inculta, amb les lletres de l'abecedari llatí, de fonètica també fluctuant; en resultava una redacció sovint caòtica.

La tercera part analitza el que en diríem les infraestructures de la cultura escrita, és a dir, els llibres i les biblioteques. Pel fet d'haver-me'n ocupat recentment i amb una certa intensitat, m'hi entretinc una mica més. Haig de confessar que he quedat meravellat de la quantitat notable de dades que reuneix sobre llibres (pp. 465-522) i biblioteques. No sols analitza els documents que en parlen d'un a un i després en síntesi (pp. 523-613), sinó que hi afegeix l'edició més completa que conec dels catàlegs o inventaris de llibres a Catalunya des

del començ del segle IX fins a la fi del segle XIII (pp. 1145-1181). Zimmermann detalla qui encomanava els llibres, qui els produïa, qui els posseïa, com se'ls passaven de l'un a l'altre, com acabaven en els dipòsits o biblioteques.

La quarta part estudia la gènesi cultural de Catalunya. S'entreté força en el pòsit de la llei visigoda i del visigotisme —amb un cert culte a la llei civil i eclesiàstica— que penetrà també en el poble senzill; com hi penetraren també les novetats franques i italianes. Totes aquestes novetats permeteren als nostres ancestres constatar a poc a poc que tenien una pàtria pròpia i diferenciada.

Llibres i biblioteques ajudaren la gent de Catalunya a obrir-se a l'esperit interior i al món exterior. L'autor detalla l'aprenentatge de la gramàtica, els mestres i les escoles, els manuals usats, els mètodes i els programes; fins i tot la penetració de la ciència conservada en el món àrab que entrà per Catalunya i, a través de Gerbert, passà a Europa. M'han interessat molt els testimonis recollits per Zimmermann sobre la Bíblia a Catalunya, els manuscrits conservats i els coneguts només per la documentació antiga (pp. 833-853); és digna d'elogi l'erudició que demostra en un tema tan especialitzat de la cultura religiosa medieval.

La utilitat dels annexos que ha reunit Zimmermann abans de cloure l'obra és evident. Només un tast en mostrarà la riquesa: els preàmbuls, en documents del segle XII que gairebé esdevenen petites obres literàries; la confessió d'un cert nombre d'autors dels documents que no sabien o no podien escriure o no podien llegir per malaltia, com la ceguesa, sigui també perquè hom havia après a llegir però no a escriure, o perquè encara l'autor era un nen i no en sabia; o que algun notari no pot continuar escrivint ja que, cansat, li venia la son i se li tancaven els ulls. I tants altres annexos curiosos plens d'interès i de vida.

L'obra, tal com ha acabat publicada, ha estat revisada i retocada per a la seva presentació editorial per encàrrec de la Casa de Velázquez. La laboriositat de la feina la demostren tant el *Préface* de Pierre Toubert com els agraïments, l'*Avant-propos* i la introducció del mateix Zimmermann.

Repeteixo que hom queda esbalaït de l'erudició de Zimmermann, sobretot perquè ell mateix la defineix com un esforç solitari (p. XIII). Si alguna vegada hom hi pogués afegir alguna cosa seria de detall mínim o d'estudis posteriors a l'acabament de la seva bibliografia, prudentment tancada vers 1991 (p. 1.047), tot i que hi han alguns afegits fins al moment de lectura de la seva tesi en 1992; i un únic del 1996 (sobre Gerbert, p. 1.071).

D'aquí ve que aquest criteri no li ha permès utilitzar la *Catalunya carolíngia* dels continuadors de l'obra de Ramon d'Abadal, volums apareguts el 1999 i el 2003. De fet, però, és un mèrit de Zimmermann l'haver examinat o almenys revisat ja abans la majoria dels documents que s'han anat publicat posteriorment a *Catalunya Carolíngia* i en repertoris similars. Per això és més d'admirar que hagi acumulat, amb el treball personal i de formiga, tantíssimes notícies sobre tota mena de temes.

El millor elogi, doncs, que es pot fer de l'obra de Zimmermann és sens dubte el creure que des d'ara serà un instrument imprescindible per a l'estudi dels segles altmedievals de Catalunya.

A.M. MUNDÓ
Institut d'Estudis Catalans. Barcelona